

MISKOLCZY AMBRUS – SZÁSZ ZOLTÁN

MAKKAI LÁSZLÓ

(Kolozsvár, 1914. július 10. – Budapest, 1989. december 1.)

A legnagyobb tehetség volt azok közül, akiket Erdély adott a modern kori magyar történettudománynak. A középkori Erdély kutatásával kezdte szakmai pályáját, s fokozatosan emelkedett valódi egyetemes-történésszé, olyanná, aki mindegyre visszatér a szülőföld múltjához, ám azt képes mind magasabb univerzális, mind lokális mélyfúrásokra épülő összesítő tudományos perspektívákból vizsgálni. S ami ugyanilyen fontos: az eredményeket, a feltárt múltat mintaszerű világossággal és tömörséggel megjeleníteni.

Történetírásunknak egyszerre volt robotosa és teoretikus igényű informális vezéregyénisége. Szintetizáló elme, aki egyetemes látókörét a változó történelmi körülmények közepette – a térségünkben mindenkor nehéz feltételek mellett is – a különböző összefoglaló művekben érvényre tudta juttatni; akár Erdély történetek szintéziséről, akár egyetemi tankönyvekről vagy éppen az általa külön is kedvelt technikatörténeti áttekintésekről volt szó. Megkerülhetetlen volt, hiszen a részkutatók közben is mindenkor az ún. alapkérdésekre keresett válaszokat.

Szülőföld és családi örökség egyaránt kötelezte. Apja, Makkai Sándor református püspök-író az első világháború utáni erdélyi magyarság egyik tisztelt vezéralakja volt, maga is egy realista történet-szemlélet hirdetője. Felsőfokú tanulmányait a kolozsvári Ferdinánd Király Egyetemen végezte 1935-ben; itt legjobb szakmai emléket C. I. Marinescu középkorász egyetemes-történész hagyott benne. 23 évesen doktorált várostörténetből. De tanult egy évet a budapesti egyetemen is. Első

...olyan munkát írt,
amely a lehető
legrealistább módon,
remek példák, idézetek
sorát is felhasználva
mutatja be a
kooperációval és
konfrontációval teli
közös történelmünket...

dolgozata 1935-ben Kolozsvárt jelent meg *Két világ határán. Havasalföldi városok és kolostorok* címmel, mintegy előre jelezve munkásságának egyik vezérmotívumát: a román–magyar együttélés immár nem tisztán politikátörténeti (konfrontatív), hanem intézmény- és kultúrtörténeti megközelítését. S azt is, hogy az együttélés nem szorított Erdélyre, hanem kezdettől túlnyúlt azon. Erről is szólt második ismertebb műve: *A milkói kun püspökség és népei*, mely már Debrecenben jelent meg 1936-ban.

Innentől kezdve Makkai László munkássága összekapcsolódott annak a nagy nemzedéknek a felemelkedésével, amely már interdiszciplinárisan, a legmodernebb szaktudományos módszerek felhasználásával foglalkozott Erdély történetével. (A legismertebb erdélyiek: Elekes Lajos, Gáldi László, Tamás Lajos, I. Tóth Zoltán, Juhász István, Jakó Zsigmond.) Ez a nemzedék túllépett a közéletben kötelező frázisos hazafiságon.

Nem hallgatható el, hogy ezzel párhuzamosan emelkedett fel egy nagyjából hasonlóan jól képzett s néhány kiválóságot felmutató román új történész nemzedék is, és e két nemzeti pólus valójában összetartozott, ösztönzően hatott egymásra. A két szomszéd állam közötti politikai háború nem csak torzított, hanem szűkebb szakmai szempontból nézve fejlesztő funkciót is betöltött. Remekművek sora született, elsősorban Makkai László tollából – csak jól kell olvasni ezeket. Jól olvasta például a tudós-miniszterelnök Teleki Pál gróf, aki (az 1941-ben Gáldi és Makkai által kiadott) *A románok története* című összefoglaló kéziratát azzal kifogásolta, hogy az túl kedvező a románok számára... Persze hogy rányomta bélyegét a politika a kor műveire, de a művek fontos része máig maradandó. Mint Makkai elemzése Szolnok-Doboka magyarságának 17. századi pusztulásáról (1942) vagy a Fekete Nagy Antallal közösen kiadott *Documenta Valachorum in Hungaria...* (1941), *A honfoglaló magyar nemzetiségek Erdélyben (Századok 1944)*, illetve *Erdély népei a középkorban* (1943) melyekben a középkori Erdőelvé igazgatástörténetének alapkérdéseit is tisztázta.

A második bécsi döntést követően Makkai az Erdélyi Tudományos Intézet intézeti tanára, 1942-től a Ferenc József Tudományegyetemnek is magántanára. E korszak végén jelent meg bő ötszáz oldalas alapos és olvasmányos műve, az *Erdély története*, melynek francia változatát 1946-ban adták ki Párizsban.

Az 1944–45. évi többszörösen drámai sorsforduló visszakanyarította őt egy másik érdeklődési köréhez, a teológiai stúdiókhöz. Még 1937-ben tett lelkészi vizsgát Sárospatakon, 1946 és 1949 között Genfben tanult, összeismerkedve Karl Barthtal, azután a leideni, bázeli teológián. Bizonyára innen származott érdeklődése a magyar puritanizmus vagy a magyar mezővárosok sajátos antifeudális vallási ideológiávilága iránt. De hatással volt rá Hajnal István professzor is, akinél 1946-ban szerzett magántanári habilitációt a budapesti egyetemen. Munkásságának súlypontja áttolódott a társadalomtörténet felé. Persze saját szakmai tapasztalatain túl tagadhatatlan szerepe volt ebben az eleinte újdonságnak számító marxizmus előretörésének, hamarosan dogmatikus változatának egyedüli hivatalos, kizárólagos ideológiává emelésének. Makkai nem kereste a konfrontációt, s nem vált dogmatikussá sem. Azt nézte, mi az, ami tudományosan felhasználható a szakszerűség sérelme nélkül. Több volt ez, mint „adjatok meg a császárnak, ami a császáré, az Istennek, ami az Istené” bibliai normájának követése, ám nem vált marxistává – az se volna bűn –, noha ezt gondolták róla mindazok, akik sem Makkai írásaiban, sem a marxizmusban nem voltak képesek (vagy nem is akartak) elmélyedni, pláne nem látták több éves háttérbe szorítottságát a negyvenes évek végén.

1948-ban adta ki a *Magyar–román közös múlt* című, máig nem kellően méltatott, s ami nagyobb baj: máig alig használt művét. Másfél évtized kutatói tapasztalata s a két nemzet közötti tragikus ütközések tanulságaival maga mögött olyan munkát írt, amely a lehető leghatékonyabb módon, remek példák, idézetek sorát is felhasználva

mutatja be a kooperációval és konfrontációval teli közös történelmünket, a sokszor strukturálisan és hatalmilag nem egyenrangú társadalmaink egymáshoz való viszonyát nagyhatalmi vagy kultúrfőlényt kijátszó tudálékos góg nélkül. Akkor íródott ez a könyve, amikor két-három évig úgy látszott, hogy világháborúban vesztes országaink (Románia is vesztes volt) közeledhetnek egymáshoz, s az erdélyi magyarság méltányos kezelésére is van reális remény. A mű, amelyet még a Teleki Pál Tudományos Intézet adott ki, a magyar könyvtárakból hamarosan „eltűnt” – a román közkönyvtárakba be se került. (Újrakiadására csak a rendszerváltás évében, 1989-ben került sor.) Pedig az egészséges nemzettudat, realista történeti-politikai közgondolkodás szempontjából mindkét nép értelmisége számára minőségi tudatformáló funkciót tölthetett volna be. Érvényes ez napjainkra is. Annál is inkább, mert a kommunista kényszerkonszenzussal szemben éppen az erdélyi fejlődés megítélésének kérdésében a magyar és román történészek között valamiféle spontán konszenzus kezdett kialakulni. Gheorghe I. Brătianu klasszikus érvennyel fejtette ki, hogy az erdélyi rendiség a dunai vajdaságok román bojártsága számára is modell volt, követendő példa, hogy ellensúlyozzák a vajdai despotizmust, és minden alkalmat megragadtak, hogy a rendiség elemeit az erdélyi fejedelmekkel szövetkezve saját hazájukba is átültessék. Erről is szól a *Magyar–román közös múlt*. Dokumentuma annak a nagy historiográfiai lelkiismeretvizsgálatnak, amelyre az általa is mélyen tisztelt Márton Áron körleveleiben is felszólított.

Különös játéka a sorsnak, hogy ezért a munkájáért a családi hagyomány szerint háborús bűnösként kérte ki az akkor hivatalos Románia, de hála azon református egyházi vezetők közbenjárásának, akik az 1940-es években emberiségükről tettek tanúságot, Révai József és Molnár Erik megvédte. Persze nehéz idők jöttek. Az Intézet bibliográfiai osztályán dolgozott, de a puritánokról szóló munkájával újra betört a történetírásba. A Kelemen Lajos-emlékkönyvben visszatért a várostörténethez, amelyet később a Műszaki Egyetem előadójaként is művelt. És egyik főszereplője lett a magyar gazdaságtörténet virágkorának. Ezt a lehetőséget a marxista történelem-szemlélet nyitotta meg a gazdaság meghatározó szerepének dogmatikus hangsúlyozásával. Miközben tombolt a verbális sematizmus, Makkai I. Rákóczi György uradalmi anyagából készített nagyszabású dokumentumkötetet, amelyben sok olyan forrás olvasható, amely 1956-ban a szovjet tüzelek jóvoltából leégett.

Amint a politikai nyomás enyhült, 1954-től csoportvezető, majd osztályvezető-helyettes; a 60-as évek elején már része volt az Intézet nyugati (francia) kapcsolatainak kiépítésében, amivel elkezdődött a magyar történettudomány integrálódása a nyugati világ történetírásába. 1964-től főszerkesztője volt a szerény, ám egyedülálló *Világtörténet* c. folyóiratnak. 1970-től a legmagasabb szakmai fokozat, a tudományok doktora cím birtokosa. Az évtized végén tért vissza Erdélyhez. Szívesen vállalta a Történettudományi Intézet által készített (háromkötetesre növekedett) új Erdélytörténetbe a középkor – a honfoglalástól Mohácsig – megírását, a vitákban való részvételt, a társ-szerkesztői feladatot. A háromszáz oldalas szép fejezete az egyik „legkényesebb” rész volt, hiszen ez tárgyalta a románok betelepedését és integrálódását. (Az a példátlan műfelháborodás, mellyel a hivatalos Bukarest fogadta az éppen negyedszázaddal ezelőtt napvilágot látott szintézist, ma már politikatörténeti vizsgálódások tárgya.) S talán jelképes, hogy Makkai, annyi más stúdiuma dacára, 1985-ben *Erdély politikai története a 10. században* címmel tartotta első akadémiai székfoglalóját.

Makkai László a 60-as években a nemzetvita jelentős szereplője. A viták tapasztalatainak kamatoztatására a tízkötetes Magyarország történetében került sor. Mély teológiai műveltséggel és a politikum lényegének felismerésével írta meg a 17. század első felének történetét, kálvinista empátiával állítva elének Bocskait mint a magyar Cromwellt és Bethlen Gábort mint a magyar Machiavellit. Az olvadással együtt

járt a magyar–francia történezhkapcsolatok addig soha nem tapasztalt fellendülése. Amikor a 60-as évek elején Fernand Braudel, a francia történetírás vezéralakja, Budapestén járt, Makkai azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy éppen Marc Bloch munkásságának megítélésében vitába szállt vele. (Ne felejtjük, korábban éppen Hajnal István volt az, aki Bloch korszaknyitó könyvét a feudális társadalomról a *Századokban* ismertette.) A vita nyomán mély szakmai barátság alakult ki Makkai és Braudel között. A francia történezhnek a magyar történezh szerezte be *A tőke* német kiadását, és miután a pratói gazdaságtörténeti konferenciák rendszeres meghívottja volt, Braudel nagy trilógiájának, – Vekerdi László találó kifejezésével – „Tőkéjének” magyar utalásai is tőle származnak. A mű ismertetésére is őt kérte fel az amerikai Braudel Intézet. Az ismertetésnek csak annyi volt a tétje, hogy az 1980-ban megjelent mű a prágai tavasz mellett tett hitet, és olyan világrendről álmodott, amelynek csúcsa a kapitalizmus, alapja a spontaneitás, tehát ma azt mondanánk, a szociális piacgazdaság, ha a valóságban nem volna aszociális. A 80-as évek történetírásának nemzetközi munkamegosztás került a napirendjére, a kérdés: miért a Nyugat lett a világgazdaság központja, és miként került Kelet- és Közép-Európa a perifériára; mit jelentett a perifériális lét, miként alakult ki az az uradalmi gazdálkodás, amelynek alapja a függőségbe szorított paraszt kényszermunkája volt. Így alakult ki valamiféle eszmei közösség olyan román történezhzekkel, mint D. Prodan vagy a román történetírás félresiklása miatt a történezh nevet elvető szociológus H. H. Stahllal. Az arról munka termésének betakarítása a feudális modell-vitákhoz vezetett. E. Wallerstein ugyanis azzal vált ismertté, hogy kimutatta a 16–17. századi világgazdasági polarizációt, viszont a korábbi századok Európáját nagyjából azonos fejlettségű homogén zónának tartotta. Ezzel persze provokálta azokat a francia történezhzeket, akik Bloch szellemében a modelltől elütő eredeti sajátosságokat vizsgálták. Makkai a maga weberianus műveltségével új szint hozott a vitába, amely végül is a modellalkotás hasznosságának megközelítéséhez vezetett. És éppen a nagy Braudel-születésnap konferencián derült ki, hogy milyen előnyt jelent, ha valaki a történezhz köztül a technikatörténetben is jártas, sőt annak hazai megújítója.

Makkai László fiatalon nagy Erdély-kutatóként vonult be az egyetemes történet-tudományba, s elsősorban mint ilyen maradt meg nemzeti tudatunkban is. Kevésbé ismert azonban, hogy hosszú éveken át dolgozott egy másik modern tudományterületen, a 20. század derekán felnövekvő technikatörténetén is. 1939-től vett részt az MTA Műszaki Tudományok Története Bizottságának munkájában, s egyetlen igazi munkahelyén, a Történettudományi Intézetben megszervezi a technikatörténeti kutatócsoportot, tanulmányt ír az anyagi kultúra történetének kutatásáról, s ezekből nő ki 1962-ben a *Technikatörténeti Szemle*. Ezt az érdeklődést, ami hangsúlyozottan nem régi műszaki kuriózumok vizsgálatára irányult, mint az oly sok kutatónál megfigyelhető, megerősítette mély barátsága az említett Fernand Braudellel. Előbb Marc Bloch, Hajnal István inspirálták, Braudel viszont ténylegesen is segítette őt katalóniai és provance-i levéltári kutatásokhoz a középkori gépi technika ezen fontos forrásvidékén. Nemzetközi konferenciákon adott elő e tárgyban, s nagydoktori disszertációját *A középkori technika előzményei és történelmi jelentősége* címmel ebből írta 1969-ben, a középpontba a vízimalom változatait állítva. Hozzákezdett a magyar ma-lomtörténet megírásához – a kezdetektől a 19. századig. Tanította az ELTÉ-n a technikatörténetet (1987-től címzetes egyetemi tanár), elnökölta a MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottságot.

Technikafejlődési modellje persze nem írható le néhány sorban. Csak jelezni lehet olyan mozzanatokat, mint azt, hogy a munkaeszköz maga az őskortól a középkorig miként ösztönöz a fejlesztésre, mikor jön el a soron következő találmány – ha egyáltalán jön – az adott üzemmforma függvényében, mikor lép be új technika és új üzemm-

forma. Vizsgálta a régi korok energiafelhasználási mérlegét. A mai szemmel nézve igencsak kevés középkori gép energiaszámításai szerint valójában megötszöröződését hozza a csak emberi izomerőből nyerhető energiamennyiségnek. A műszaki fejlődés, a lóerőszám a 10–13. században kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a népesség – mondta, írta 1985. évi párizsi és budapesti nagyelőadásában. Sokakat meghökkentve azzal is, hogy a feudalizmus geneziszét (a 6–11. század helyett) a 10. századi Rajna–Loire közti térségre s a nagyuradalomra vezette vissza. „A 10–13. századi feudális rendszer legtokéletesebb gazdasági üzeme a jól felszerelt rëserve volt, s mint ilyen, ez volt a gazdasági fejlődés legfőbb hajtóereje.” Ezen nyugszik a feudális Európa fölénye más civilizációkkal szemben – írta. Nem a technikából vezette le az új társadalmi viszonyokat, de annak kiemelkedő funkcióját mutatta be, azt, amiben a hagyományos történetkutatás igencsak bizonytalan – máig.

Összegző monográfiába kezdett: a technika teljes fejlődésvonalát akarta megírni, témabeli munkatársával, Endrei Walterrel, keresve egy mindenre („a tűztől a robotpilótáig”) alkalmazható modellt. Endrei visszaemlékezése szerint visszaléptek a tervtől. Pedig világraszóló mű lett volna, esetleges vitatható téziseivel együtt. Ebből a kísérlethől született a középkor alapvető erő- és munkagépéről, a malomról írt kiváló akadémiai értekezése.

Makkai Lászlónak, az embernek két nagy szenvedélye volt. A futball és a bélyegyűjtés. Sportújságíróként kezdte Kolozsvárott, és olyan beszámolókat írt a meccsek-ről, hogy az olvasóinak több izgalmat okozott az olvasás, mint a nézőtéri szurkolás. Amikor pedig egy történészkongresszus alkalmával New Yorkban járt, ottani filatelista társai nagy megrökönyődéssel vették tudomásul, hogy történelemmel is foglalkozik a bélyegeken kívül. Közben megkísértette a szépirodalom, olyan antológiát állított össze, amelynek előszavában éppen a költői megismerés lehetőségeit úgy változta fel, hogy Vas István arról emlékirataiban is megemlékezett. De ő, – Tamási Áron jellemzésével – a „mándruc” nem az irodalom, hanem a történetírás dzsungelébe lépett be. Történetírásunk kemény nyílt és rejtett viták terepe volt, viszont a munka összekötött, és átnemesítette a rivalizálást. Példa erre mély barátsága Pach Zsigmond Pállal, aki prédikátorokat felülmúló veretes gyászbeszédben búcsúztatta.

A sors elég szűken mérte számára az időt. Halála után a nekrológok a munkásságának vázolója mellett mind kiemelték, hogy szikrázó szellemű tudós népszerű, lenyűgöző előadó volt. Innovációra fogékony és ötletgazda. Ehhez hozzá kell tenni, hogy „a Makkai-szoba” a Történettudományi Intézetben legendás fogalom volt. Informális műhely, ahol rendszeresen összejöttek egy kávé mellett Makkai, Benda Kálmán, Györffy György, Szűcs Jenő, Fügedi Erik, Katus László – történetírásunk mérékadó klasszikusai. Remélhetően felismeri majd jelentőségét a historiográfia.

Makkai László 1945 után sohasem tért vissza Erdélybe. Mint munkatársai tudjuk, hogy lélekben sohasem hagyta ott egészen.